

Yslam taryhynda «ýer yranma» çekişmesi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Yslam taryhynda "ýer yranma" çekişmesi YSLAM TARYHYNDA «ÝER YRANMA» ÇEKİŞMESİ

Orta asyrlarda ýaşan musulman alymlarynyň eserlerinde şu günüň geologiki we seýsmologiki teoriýalarynyň agzalmagy yslam dünýäsiniň orta asyrlardaky ylym gorunyň juda baý bolandygyna şaýatlyk edýär.

Birnäçe asyr öň ýaşap geçen musulman alymlarynyň ýer yranmasynyň sebäpleri hakyndaky pikirleriniň şu günüň maglumatlary bilen gabatlaşýandygy aýdylýar. «Yslam dünýäsinde ýer yranmalary we ony kabul etme formalary» («İslam Dünyasında Depremeler ve Algılanma Biçimleri») atly kitap XX asyrdaky şekillenen geologiki we seýsmologiki işlerdir pikirleriň orta asyr musulman alymlaryna tanyşdygy ünsi çekýär. Kitabyň awtory Nuh Arslantaş bu ýagdaýyň yslam dünýäsiniň orta asyrdaky ylmy derejesiniň esasy görkezijisidigini aýdýar. Taryh ýer titremesini bir topar rowaýatlar bilen düşündirmäge synanyşýan we ýer titrän mahaly gaçmagyň dürsdigi ýa-da dälidigi hakda pikir ýüwren alymlaryň bolandygyny-da subut edýär.

- **Ibn Sinanyň teoriýasy**

Ýer ýüzüniň şekillenmeginde ýer yranmalarynyň möhüm rolunyň bardygyny aýdýan Ibn Sina sarsgynlaryň döreme sebäbini asmanyň täsiri bilen emele gelyän buguň ýeriň astynda gysylmagy netijesinde partlamagyna baglanyşdyrýar. Häzirki teoriýa doly gabat gelmese-de, ýer titremesiniň sebäbini basyşa, strese baglanyşdyrýandygy üçin muňa örän sagdyn teoriýa hökmünde baha berilýär. Häzirki döwürde ýer yranmasynyň razlamlaryň üstünde stres ýa-da gerilme bilen birikýän plastiki energuýanyň birdenkä boşamagy netijesinde emele gelyändigigi mälim. Käbiri Ibn Sinadan täsirlenendigi çak edilýän birnäçe alymyňam şol teoriýany birnäçe asyr öň agzap geçendigi ünsi çekiji. Käbir alymlar bolsa ýer yranmasyny «dünýäni şahynyň üstünde göterip duran sary öküziniň şahyny silkemegi» we «ýer ýüzüni saklap duran läheň balygyň (kitiň) käbir ýerlerini gymyldadyandygy» ýaly ertekä çalymdaş sebäplere baglapdyr.

- **Yslam geografiýasy ýer yranmalaryna baý ýerler**

Nuh Arslantaş Ispaniýadan başlap Gimalaýlara çenli uzaýan Ortaýer deňzi-Gimalaý seýsmiki guşagynyň, Ierusalimden Antakýa çenli uzaýan Ölideňiz razlomy we dürli regional razlamlaryň üstünde oturan yslam geografiýasynyň taryhda-da ýer yranmalara juda baý bolandygyny aýdýar. Anadoly we Arap-Afrika plitasy bilen Kipr ýaýjygynyň arasyndaky Antakýa taryhda iň köp weýrançylyklary sarsgynlary başdan geçiren şäherleriň başyny çekýär. Muňa garamazdan Antakýa her geseginde hristianlar üçin mukaddes ýer bolanlygyndan, Anadoly-Gresiýa söwda ýollarynyň kesişýän ýerinde oturanlygyndan, Ierusalime ýakynlygyndan we şular ýaly başda sebäplerden ötri az salymyň içinde täzeden gurlupdyr. Seýsmiki barlaglara aýratyn üns berenleriň biri-de uly ýer yranmalaryň döwletleriniň ýykyljagynyň alamatydygyna ynanan eýranlylardyr. Eýranlylaryň şular ýaly ylmy-barlaglaryny öz içine alýan kitaplaryň saklaýan kitaphanalary sarsgyna çydamly serişdeleri ulanyp, ýer yranma howpy az şäherlerde ýaşandyklaryny görkezýär. Eýranlylaryň kämilleşdiren ýer yranmasyndan goranma metodlarynyň hindistanlylar we hytaýlylar ýaly birnäçe halklaryň medeniýetine-de nusga bolandygy aýdylýar.

• **Ýer yranmasy boýunça ulanylan adalgalar**

Degişli çeşmeler musulman alymlarynyň ýer yranmasynyň güýjüni görkezmek üçin käbir adalgalary-da ulanandygyny görkezýär. Nuh Arslantaş bu adalgalaryň häzirki wagt ulanylýan matematiki güýji çaklama-takyklama mümkinçiligi bolup hyzmat edendigini aýdýar.

Şol adalgalaryň käbirleri şular ýaly:

- «Zelzele latife» ýa-da «zelzele hafife» – pes güýçli ýer yranmasy;
- «Zelzele jüziýe» – Ownuk ýer yranmasy;
- «Zelzele mütewessıta» – orta derejeli ýer yranmasy;
- «Zelzele sa'be» – Güýçli ýer yranmasy;
- «Zelzele şedide» – Aşa güýçli ýer yranmasy;
- «Zelzele şedide we mühewwile» – Aşa güýçli we gorkunç ýer yranmasy»
- «Zelzele azime» – Uly ýer yranmasy;
- «Zelzele uzma» – Uly ýer yranmasy»;
- «Rahfe» – Sarsgyn;
- «Rajfe azime» – Uly sarsgyn;
- «Hidde» – Öpurylyşykly ýer yranmasy;
- «Hezze azime» – Uly ýer yranmasy;
- «Ez-welzeletül-kebiretül-azime» – Örän uly ýer yranmasy;
- «Zelzele kesire» – Köp sanly ýer yranmasy;
- «Zelzele kesire we mütetabia» – Uzak wagta çekýän ýer yranmasy;
- «Newbetüz-zelzele» – Ýañçy ýer yranmasy.

Zekeriya GÜLÜN.

«Yeni Şafak» gazetesi, 19.09.2003 y.

(Sonky düzediş 23.05.2017 y.) Taryhy makalalar